
УДК 81`42

Мирослава Мамич

Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса

КРОСВОРД У КОНТЕНТІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ СКЛАДНИКИ ТА ДИСКУРСИВНЕ СПРЯМУВАННЯ

У статті окреслено основні особливості кросворду як тексту і дискурсу. Визначено місце і роль кросворду в контенті жіночого журналу. Представлено результати аналізу лексики кросвордів як джерела різноманітної соціокультурної інформації, зокрема країнознавчої, соціально-психологічної, соціологічної, культурологічної. Систематизовано енігмати та енігматори, що репрезентують у кросвордному дискурсі знаки з українознавчим національно-культурним змістом та словесний образ жінки.

Ключові слова: контент журналу, текст кросворду, лексико-семантична група, соціокультурна компетенція читача, енігмат, енігматор.

У сучасній лінгвістиці активно розвивається жанрологія, або генологія, яка, за висловом Ф.С. Бацевича, вивчає “мовленнєві жанри як важливі категорії спілкування, міжособистісної інтеракції (комунікативної взаємодії)” [6]. Зауважмо, ідеться насамперед про підпорядковані загальним законами комунікації ситуативні різновиди мови, пов’язані зі щоденними інтеракціями людей. Висловлення, репліки формують тексти в усталеному розумінні цього терміна — “писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані — спільною темою і сюжетною заданістю” [4: 627].

Упродовж останнього десятиліття як текстовий жанр почали вивчати кросворд. Тривалий час цей композиційно

© М.В. МАМИЧ, 2015

організований алегоричний опис предметів, явищ лишався поза увагою дослідників. На сьогодні відомі праці І.В. Захаренко, В.В. Красних (1998 р., Москва), А.О. Барсук (2000 р., Київ), І.В. Абрамець (2006–2012 рр., Луганськ), К.О. Денисової (2008 р., Москва), М.В. Волкової (2011 р., Смоленськ), О.Б. Сприси (2011 р., Львів), О.О. Селіванової (2014 р., Черкаси). Загальний огляд цих публікацій — від тез, статей до дисертацій та монографій — засвідчує різноманіття поглядів на жанр кросворду, особливості організації цього різновиду тексту, системність засобів кодування значень, їхній культурно-прагматичний зміст.

Насамперед увагу привертають теоретичні узагальнення, зроблені щодо пояснення механізмів організації кросвордного дискурсу. Огляд кількох публікацій з цієї теми засвідчує, що кросворд у контексті жанрології має такі основні властивості: 1. Гіпертекстуальність з вираженими основними характеристиками — інтенціональність, нелінійність, політематичність, фрагментарність, наявність зворотного зв'язку. 2. Прецедентність, актуалізовувана завдяки апеляції до прецедентних імен та прецедентних висловлень (фразеологізмів, прислів'їв, афоризмів, цитат), що виражають універсальні або етноспецифічні смисли. 3. Енігматичність (М.В. Волкова, О.О. Селіванова, І.В. Захаренко, В.В. Красних).

Саме остання з названих ознак є ключовою для пояснення лінгвoseміотичних властивостей кросворду. Йдеться про те, що у кросворді кожний з об'єктів, що його складає, кодується за допомогою перифраз (евфемістичних чи логічних), синонімів, конотованих лексем, фразеологізмів, прецедентних імен, ремінісценцій тощо, які актуалізують асоціації, що є стереотипними, свідомо спрямованими на співвіднесення між світом реальних речей, їхньою природою, правилами функціонування й абстрактним образом цих матеріальних субстанцій. Ці вербальні засоби кодування — енігми (енігмати та енігматори) — спрямовують роботу мовної свідомості на пошук адекватного відповідника. О.О. Селіванова енігматичну дискурсивну природу жанру кросворду тлумачить через такі ознаки, як контекстуальність, особистісність, процесуальність, телеологічність, закритість структури [12: 3–4].

Інші ознаки кросворду розкриваються через поняття дискурс, оскільки його специфічний енігматичний текст має інтерактивний потенціал. Останній реалізується завдяки інтелектуальній діяльності адресата-укладача та адресанта-“читача”, який повинен мати добрі знання в різних сферах діяльності людини (це визначає політематизм та поліфункціональність кросворду як лінгвістичного об'єкта), розвинену кмітливість, часом — почуття гумору (ці якості актуалізуються завдяки втягуванню адресанта у гру). Дискурс кросворду синергетичний, бо потребує концентрації адресанта щодо вибору в хаотичному наборі ознак реалії тієї, що закладена в енігматорі, а остання за законами жанру має містити інваріантну, суттєву ознаку загаданого [Там само: 4–18].

Окрім загальних жанрових особливостей кросвордного дискурсу, дослідники цілком справедливо звертають увагу на функціональне, соціо-

культурне призначення і наповнення таких текстів. Отже, кросворд — це текст-загадка для інтелектуальної гри, розважання. Кросворди диференціюються за соціокультурним призначенням на тексти для дорослих та дітей, на тексти з різним тематичним змістом, що вимагають від адресанта певної соціокультурної компетенції: 1) лінгвокраїнознавчої (вміння застосовувати лексичні одиниці національно-культурної семантики в ситуаціях міжкультурного спілкування); 2) соціолінгвістичної (мовні особливості соціальних прошарків представників різних поколінь, статей, соціальних груп і діалектів); 3) соціально-психологічної (володіння соціально та культурно зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням прийнятої в тій чи тій культурі комунікативної техніки); 4) культурологічної (соціо-, історико- та етнокультурний фон) [8: 31]. Джерелом соціокультурної інформації є інші тексти — твори різних жанрово-стильових різновидів як репрезентанти політематичних знань, накопичених людством за всю історію його існування, лексикографічні праці, збірники різних фольклорних жанрів і т. ін., що мимоволі втягуються в діалог конкретного тексту кросворду “в семіотичному універсумі культури зі знаковими продуктами попередньої культурної традиції” [13: 83]. Отже, кросворд апелює до певної когнітивної бази адресанта, що формується на основі базової освіти та самоосвіти впродовж усього життя, здобування досвіду. Відповідно тексти кросвордів відображають знання й уявлення про світ і про людину в цьому світі, але наукове знання, закладене в енігматорах (об’єктах, через які відбувається загадування), дуже часто репрезентує модифікацію повсякденно-практичного знання, закріпленого в повсякденно-практичній мовній свідомості [7: 17-30]. Тому представлення знань у кросворді: 1) істотно відрізняється від інформації, поданої в дефініціях тлумачних словників [10: 6-19]; 2) макроодиниці кросвордів (формулювання завдань і відповіді) постають як національно марковані; одиниці-відповіді є лінгвокогнітивними одиницями мовної свідомості, а одиниці-завдання містять формулювання, що складають інваріант сприйняття того чи того феномену [11: 5; 5; 14].

Вивчення українських кросвордів до сьогодні базувалося на публікаціях у газетах, деяких збірниках. Кросворди в жіночому журналі ще не були об’єктом дослідження. У зв’язку з цим постають питання: яка роль кросворду в контенті жіночого журналу, чи відображає лексика кросвордів соціокультурну динаміку зацікавлень адресантів, яке культурологічне спрямування кросвордного лексикону?

Цей різновид мовної гри саме в українському жіночому журналі має порівняно невелику історію функціонування. Зокрема, за нашими спостереженнями, на сторінках видання “Радянська жінка”/“Жінка” він з’явився лише 1980-го, коли велика країна готувалася до проведення Олімпійських ігор. Відповідно і перший текст кросворду містив лексику, пов’язану зі спортивною тематикою. Далі, десятиліття за десяти-

літтям, регулярність публікацій кросвордів зростала, і вже у першому десятилітті нашого століття такі тексти стали публікувати в кожному номері “Жінки” (у 1980-1985 рр. опубліковано 4 кросворди, упродовж 1990 — 2000 рр. — 18, а після 2001 р. — понад 100). Це свідчить про те, що читачі мають запит на цей жанровий різновид тексту. Як стверджують психологи, у сучасної людини посилюється зацікавлення гедоністичним спрямуванням діяльності, а тому привертають дедалі більшу увагу розважальні жанри комунікації, спрямовані на отримання позитивних, приємних вражень. Серед них — кросворд. Отже, цей жанр у контенті жіночого журналу призначений задовольняти гедоністичні потреби читачів. Деякі прояви цього відбиває тематичне спрямування кросвордів з такими назвами, як “Новорічний” (1985, 2008, 2010, 2011), “Ялинка” (2002), “Різдвяна гірлянда” (2014), “Жартівливий” (2009, 2010), “Кросворд з усмішкою” (2010) тощо.

Активізація кросвордного дискурсу пов’язана з прагненням сучасного читача подолати екзистенційну відчуженість й у психологічному контексті спілкуватися з чужим несвідомим і свідомим, з колективним несвідомим і свідомим [5]. У процесі цього спілкування читач утверджується як носій знання, інформації, утілених у конкретному лексиконі. Щоб знайти потрібне слово, треба знати реалії, художні твори, мистецтво, лексичне значення слова, фразеологію, асоціативні зв’язки лексики, прецедентні феномени тощо. Автори кросвордів мають орієнтуватися на активний лексикон спільноти. У зв’язку з цим А.О. Барсук зауважила: “Питання складу лексикону кросворду та його відношення до активного лексикону читача дуже важливе. Воно перебуває в центрі уваги психолінгвістики і має бути зорієнтоване на ролі певних архетипів та їхній закономірній актуалізації в процесі добору лексики кросвордів” [5: 46]. Через слово вербалізується колективне несвідоме, основи якого в повсякденно-практичній мовній свідомості, у щоденному бутті людини. На думку А.О. Барсук, “у кросворді існує “сітка”, добір кожного окремого слова, що зумовлюється механічним контекстом інших слів, суміжних із даним у кросворді, але всередині механічного контексту діє певна сила, яка й зумовлює зміни у словесному складі кросвордів різних років. І ця сила — несвідоме” [Там само: 46]. Дослідниця вибудувала для свого вивчення лексики кросвордів архетипову сітку, яка об’єднала такі канонічні уявлення про місце людини у Всесвіті: 1) світ довкола людини; 2) людина побутова; 3) людина як творча сила; 4) людина соціальна; 5) людина біологічна; 6) людина, що досягла визнання; 7) людина як індивідуальність; 8) людина на місцевості [Там само: 47].

У контенті жіночого журналу тематичні кросворди також певною мірою відображають архетипові складники ціннісної картини буття. Якщо до 90-их років минулого століття гендерне спрямування було знівельоване (пор. назви текстів “Олімпійський” (1980), “Радянська армія” (1981)), то вже на початку нового століття цей соціокультурний аспект виразився (пор. назви “8 Березня” (2008), “Березневий” (2010), “Квіт-

ковий розмай” (2008), “Кулінарія” (2010), “Чарівний клубок” (2010), “Ательє мод” (2012), “Романтика кохання” (2013)) на тлі універсальної тематики — державницької (“Україна” (2010), суспільно-політичної (“Перемога” (2010), загальнокультурної (“Туристичний” (1990) / “Туристський” (2008), “Славні імена” (2005), “У світі тварин і рослин”, “Флора і фауна” (2010), “Великдень” (2003), “У світі медицини” (2009)).

Оскільки український лексикон кросвордів найбільше опрацьований у дослідженні А.О. Барсук, то використано запропоновану нею лексико-семантичну сітку для класифікації енігматів. Отже, узагальнено постає така картина (таблиця).

Зіставлення засвідчує, що в кросвордному дискурсі жіночого журналу актуалізовано лексику з семантичних груп ‘людина побутова’, ‘людина як творча сила’. Лексикон із семою ‘світ довкола людини’ найбільш виражений у жіночих журналах, тобто у читачів постійно підтримується зацікавлення явищами позасоціальними, які б відвертали увагу від проблем повсякдення й стимулювали потяг до красивого, ілюзорного, плинного, відомого, але малозрозумілого.

У кожній з лексико-семантичних груп є *знаки з українознавчим національно-культурним змістом*. Наприклад, у групі ‘людина побутова’ серед назв одягу і прикрас є енігмати *гердан, очіпок*, назв страв — *куліш*, назв народних свят, обрядів, артефактів, пов’язаних з ними, — *Купала, Великдень, щедрівка, веснянка, Святий вечір*. У групі ‘людина на місцевості’ відзначаємо енігматори з країнознавчим змістом, як-от: із ключовими словами *острів* (*Острів у Чорному морі; Острів-заповідник на Дніпрі*); *район* (*Заповідний район Києва*); *море* (*Інша назва Сивашу — ... море*); *річка* (*Ліва притока Дніпра; Річка на півдні України*), *місто* (*Місто на Вінниччині; Місто на Черкащині; Місто на Житомирщині*) і под. Українознавче наповнення має кросворд “Туристичний”, спрямований на актуалізацію енігматів *Сивуля, Одеса, Кодак, Опішня, Ворохта, Запоріжжя, Синевир, Канів, Черемош, Карпати, Херсон, Хортиця, Хотин, Рахів, Батурин* тощо.

№	Семантична група	80-ті роки XX ст.	90-ті роки XX ст.	початок XXI ст.
1.	Світ довкола людини (природа жива і нежива)		149 — 21%	541 — 38%
2.	Людина побутова	4	163 — 23%	342 — 24%
3.	Людина як творча сила	10	177 — 25%	219 — 15,4%
4.	Людина соціальна	1	3 — 0,4%	28 — 2%
5.	Людина біологічна		43 — 6,7%	9 — 0,6%
6.	Людина, що досягла визнання	24	63 — 8,8%	128 — 9%
7.	Людина як індивідуальність		63 — 8,8%	14 — 1%
8.	Людина на місцевості	1	52 — 6,3%	143 — 10%
Разом	2104	30	713	1424

З-поміж назв українських творчих індивідуальностей у ролі енігматів використовуються переважно імена письменників (Т. Шевченко, Марко Вовчок, П. Тичина, П. Куліш, А. Малишко, В. Яворівський, В. Сосюра, В. Собко, О. Коломієць, П. Басенко, Ю. Мартич, М. Матіос, О. Забужко), естрадних співаків (С. Ротару, А. Кудлай, Є. Свидюк, Ані Лорак, Р. Кириченко, Н. Матвієнко), рідко — учених (В. Семиренко, Є. Патон, І. Огієнко) та художників (М. Пимоненко, І. Їжакевич), спорадично — військових як історичних постатей (І. Богун, М. Ватутін, В. Кук, останній командир УПА).

Апелюючи в когнітивній базі читачів жіночого журналу до знань з українського літературного процесу, автори кросвордів актуалізують енігматори з іменами Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Панаса Мирного, П. Грабовського, І. Франка, Я. Баша М. Стельмаха, П. Загребельного, В. Мисика, Р. Іваничука, О. Гончара, А. Хорунжого, О. Коломійця. Цей ряд імен входить до основної шкілької програми вже не один десяток років, а тому розкодування енігматорів з такими компонентами практично не викликає труднощів у адресантів кросвордів.

Асоціатом з лінгвокраїнознавчим змістом може бути й відповідний прикметник, пор. енігматори *Український національний делікатес; Старовинний український новорічний обряд; Почесне місце в українській сільській хаті; Український письменник, автор роману “Мадонна”; Український драматург, автор ліричної комедії “Спасибі тобі, моє кохання”; Український письменник, автор роману “Жіночі радощі й печалі”; Український композитор-пісняр; Український актор театру і кіно, Герой України; Рослина, оспівана в українських народних піснях* тощо.

Енігматори, що асоціюються з **образом жінки** в суспільстві, виявляють соціально-психологічний компонент соціокультурної компетенції читачів. Зокрема, однин із найчастіше залучуваних для композиційної організації кросворду — енігматор “Жіноче ім'я”. У 80-ті й на початку 90-их засвідчено органічні для цього часу ідеологеми “Організатор першої жіночої тракторної бригади”, “Видатний діяч міжнародного жіночого комуністичного руху”, “Діячка міжнародного робітничого руху, професійна революціонерка”. У другій половині 90-их та на початку ХХІ століття використовують такі асоціати: артистка, актриса, кіноактриса, кінозірка (*Популярна українська кіноактриса; Кінозірка, котра знімалася в художньому фільмі “Маленька Віра”*), а також перифрази на зразок “*Виконавиця головної ролі в телесеріалі “Багаті теж плачуть”*”, номінації жінок за професією у галузі мистецтва (*Солістка Великого театру; Балерина; Оперна співачка, народна артистка СРСР; Відома танцівниця, дружина Сергія Єсеніна*), спорту (*Легкоатлетка з НДР; Таджикицька лучниця; Білоруська гімнастка; Лижниця, чемпіонка ІХ Білої Олімпіади; Фігуристка*), науки й техніки (*Жінка льотчик-космонавт*).

Як допоміжний інструмент актуалізації енігмата використовуються аксіологічно марковані лексеми ‘відома’, ‘видатна’, ‘легендарна’,

‘славнозвісна’ (*Видатна поетеса, класик української літератури; Відома сучасна українська поетеса; Українська легендарна народна співачка й поетеса; Славнозвісна естрадна співачка*).

У кросвордах, підготовлених для жіночого журналу, виділяється лексико-семантична група енігматорів на позначення міфічних і казкових істот: *Давньогрецька богиня; Жінка — божество, уособлення краси й доброти; Героїня давньогрецької міфології; Богиня шлюбу, охоронниця жінок у давньоримській міфології; Дружина Одисея, ім'я якої стало синонімом подружньої вірності; Покровителька краси в грецькій міфології; Божество, покровителька жіночої праці, дівочої долі у словенській міфології; Чаклунка у казках; Казкова лісова істота в образі чарівної дівчини*. З-поміж 25 актуалізованих енігматів 12 з ознакою віднесення до осіб жіночої статі.

Отже, кросворд як жанровий різновид тексту за останні два десятиліття набув активності в контенті жіночого журналу “Жінка”, що відбиває гедоністичне спрямування частини журнальної публіцистики. Енігмати аналізованого кросвордного дискурсу орієнтовані на традиційне коло об'єктів довкілля, у якому наявний сегмент з лінгвокраїнознавчим та соціально-психологічним (гендерним) складниками. В антропоцентричному енігматичному кросвордному дискурсі найбільше актуалізована лексика із семантичних груп ‘світ довкола людини’, ‘людина побутова’, ‘людина як творча сила’.

1. *Абрамець І. В.* Место и функции кроссворда на газетной полосе / И.В. Абрамець // Курсив. — Луганськ : зб. наук. праць. — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. — Вип. 1. — 196 с.
2. *Абрамець І.В.* Некоторые лингвистические особенности современного кроссворда [Электронный ресурс] / И.В. Абрамець // Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~rlc2010/abstracts/rlc2010_abstracts_sec04.pdf
3. *Абрамець І.В.* Фразеологизм в структуре кроссвордной загадки / И. В. Абрамець // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. — 2012. — Т. 25 (64), № 2 (1). — С. 276–279.
4. *Баранник Д.Х.* Текст / Д.Х. Баранник // Українська мова. Енциклопедія. — К. : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. — С. 627-628.
5. *Барсук А.О.* Лексика кросвордів та сучасний читач (психолінгвістичний аналіз лексики) / А.О. Барсук // Наукові записки НУ КМА. Філологічні науки. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2000. — Т. 18. — С. 45 — 49.
6. *Бацевич Ф.С.* Вступ до лінгвістичної генології / Бацевич Ф.С. — К. : Академвидав, 2006. — 248 с.
7. *Бибик С.П.* Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: монографія / Бибик С.П. ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. — 590 с.
8. *Вороб'єв В. В.* Лингвокультурология : (теория и методы) / В. В. Вороб'єв. — М. : Изд-во РУДН, 1997. — 331 с.
9. *Волкова М.В.* Загадка и кроссворд как типы текста: семантический и прагматический аспекты : дис.... канд. филол. наук: 10.02.01 “Русский язык” [Электронный ресурс] / М.В. Волкова. — Смоленск, 2011. — 167 с. // Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/zagadka-i-krossvord-kak-tipy-teksta>
10. *Денисова Е.А.* Структура и функции энигматического текста: на материале русских загадок и кроссвордов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Е.А. Денисова. — М., 2008. — 226 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/275470.html>

11. Захаренко И.В., Красных В.В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. — М. : «Филология», 1998. — Вып. 5. — 124 с.
12. Селиванова Е.А. Кроссворд как дискурсивный жанр энигматики (категориальная система) / Е.А. Селиванова [Электронный ресурс] //// Режим доступа : <http://www.selivanova.net/ru/publications/>
13. Селиванова Е.А. Социокультурная информация интертекста как ключ энигматического дискурса кроссворда / Е.А. Селиванова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. — О. : Вид-во МГУ, 2014. — №8, Т.2. — С. 82–86.
14. Селиванова Е.А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция. Монография / Е.А. Селиванова. — Черкассы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014.
15. Сприса О.Б. Етномовні доміанти кодування смислу в дзеркалі кроссвордів (україно-арабомовні паралелі) / О.Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. — 2011. — Вип. 54. — С. 78–86.

Статтю отримано 03.03.2015

Myroslava Mamych

National University "Odessa Law Academy", Odessa

CROSSWORD IN THE CONTENT OF UKRAINIAN WOMEN MAGAZINE: SOCIO-CULTURAL ELEMENTS AND DISCURSIVE DIRECTION

This article outlines the main features of the crossword as text and discourse. The place and role of crossword is determined in the content of women magazine. The results of the crossword's vocabulary analysis as a source of various socio-cultural information, including geographic, social, psychological, sociological, cultural. Enihmates and enihmaters that represent signs with Ukrainian national-cultural content and image of women in crossword discourse were systematized.

Besides it was noted that the crossword in the context of genre science has the main following features: 1. Hypertextuality with strong fundamental characteristics — intentionality, non-linearity, multidisciplinary, fragmentation, existence of feedback. 2. Precedent rate which is actualized through appeals to precedent names and precedent statements (phraseology, proverbs, aphorisms, quotes) that express universal meanings or ethnically specific methods. 3. Enigmality.

Emphasis was made on the fact that activation of crossword discourse associated with the modern reader desire to overcome the existential alienation and in psychological context to communicate with other people's conscious and unconscious, the collective's unconscious and the conscious. While this kind of communication, reader strengthens himself as a bearer of knowledge, information that is embodied in a particular vocabulary. To find the word, it is necessary to know the realities, fiction, art, lexical meaning, rhetoric, associative vocabulary precedent phenomena and so on. So the crossword text reveals active lexicon of community at any given period of life.

It is noted that antropocentric, enihmatic crossword discourse is actualized vocabulary of semantic groups 'rights around the world', 'person household', 'man as a creative force'.

Key words: magazine content, crossword text, lexical-semantic group, sociocultural competence of the reader, enihmate, enihmator..